

Ірина Еткіна

ПЕРШІ СПРОБИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

У статті розглянуті перші спроби колективізації сільськогосподарського виробництва в Чернігівській губернії. Мета дослідження зумовила системний аналіз широкого кола історичних джерел, насамперед архівних документів. Зроблено висновок про те, що намагання більшовиків у 1917 - 1921 роках масово впровадити колективні форми господарювання викликали спротив селянства.

Аграрна проблема завжди була важливою та невід'ємною для всіх епох розвитку нашої державності, від часу, коли виникло землеробство, і до наших днів. Гострі суперечки сучасних політиків щодо питання земельної власності переконують у тому, що без вивчення історії українського села неможливо зрозуміти сучасний стан суспільства та напрямки його перетворень. Отже, земельне питання має не лише історико-пізнавальний смисл, а може розглядатися й у площині практично-економічній.

У радянській історіографії соціалістичні перетворення були пріоритетною тематикою істориків-аграрників [1,2,3,4]. Окремі аспекти цієї теми розглядали і сучасні дослідники: І. Хміль [5], С. Кульчицький [6], Я. Малик [7] та інші. І все ж ряд проблем залишився невисвітленим або потребує переосмислення. У статті поставлено за мету дослідити причини, форми та методи усупільнення сільськогосподарського виробництва в Чернігівській губернії у 1917 - 1920 рр. Для цього необхідно розкрити проблеми виробничої діяльності колективних та державних господарств, з'ясувати економічну обґрунтованість їх створення з точки зору розвитку галузі, відносини з навколишнім селянством, що можливо лише за умов залучення місцевого матеріалу. Для розв'язання поставлених завдань залучено документи державного архіву Чернігівської області (ДАЧО) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

Напередодні революції територія Чернігівської губернії займала площу 52 398 км² (10,2 % території України). На 1 січня 1914 р. населення губернії становило 3131,5 тис. осіб [8, с. 11-13,18-20], з них 85 % - сільські жителі. За переписом 1917 року, загальний розмір земельного фонду губернії становив 3 509 628 дес. Селянське землеволодіння займало 75,7 % земельного фонду губернії (83,5 % орних земель), 17,3 % земель належало поміщикам (12,5 % орних земель). Інші землі перебували у власності дрібних приватних господарств (1,8 %), держави (2,8 %), церков і монастирів (1,1%), торгово-промислових товариств та установ (1,5 %) [9, арк. 36]. Отже, основна частина земель була в руках селянства, і площа його землеволодіння напередодні 1917 р. невпинно зростала за рахунок поміщицьких земель.

Однак при значному збільшенні селянського землеволодіння середня землезабезпеченість на господарство не зростала (близько 7 дес.), адже в цей же

час відбувався значний приріст населення і, як наслідок, утворення нових господарств. Із середовища середняків, найчастіше через розділи, виділялась величезна кількість малоземельних та безземельних наймитських господарств. На 1916 р. майже 40 % господарств мали менше 3 дес., в т. ч. безземельних - 18,3 % [10, с.8-9]. Вирішити проблему аграрного перенаселення за рахунок конфіскації поміщицьких земель в Чернігівській губернії було неможливо.

Необхідно взяти також до уваги, що поміщицькі посіви у порівнянні з селянськими складали структуру, безперечно, вишого рівня: яскраво виражене багатопілля замість селянського трипілля із значною питомою вагою незернових культур, а саме буряків та трав. Структура посівів у селянському господарстві зумовлювалася насамперед натурально-споживчими потребами. Крім того, поміщицькі посіви характеризувались вищою врожайністю порівняно з селянськими. Так, протягом 1904-1917 рр. врожай жита в селянських господарствах губернії був нижчим на 23,4 %, вівса - на 22,2 %, гречки - на 14,4 %, картоплі - на 7,5 % [11, с.8]. При цьому губернія не могла прохарчуватися власним хлібом. Взнявши мінімальні норми споживання хліба, було виявлено, що Чернігівщина потребувала щорічного ввозу більше 3 млн. пудів зерна [12, с.91].

Отже, стає зрозумілим, що ідеї перерозподілу всіх поміщицьких земель, що розпропаговані соціалістичними партіями серед селянства, були згубними для економіки краю. Це чітко усвідомлювали місцеві спеціалісти-аграрники [10, 13]. Видатний економіст О.В.Чаянов, який глибоко вивчав як умови сільськогосподарського виробництва в Російській імперії, ментальність селянства, так і західний досвід у цій галузі, вбачав єдиний можливий вихід з даної ситуації - розвиток усіх видів кооперації [14, с.76].

Перші паростки виробничої селянської кооперації з'явилися у Чернігівській губернії ще на початку ХХ ст. внаслідок малоземелля. В радянській історичній літературі факт існування таких господарств замовчувався. В Чернігівській губернії найвідомішими були Зазірківське та Воргольське товариства Глухівського повіту на орендованих землях поміщиків Скоропадського та Амосова. Так, товариство с. Зазірки з 1914 р. сплачувало 1200 крб. щорічно за 140,5 дес. землі, товариство с. Воргол - 715 крб. за 44 дес., розкиданих в п'яти ділянках. По суті, це були товариства із спільного обробітку землі та збору врожаю, усупільнення засобів виробництва не існувало, а господарювання велося методом відробітків кожним учасником певної кількості робочих днів. Незважаючи на такий примітивний спосіб ведення господарства, врожайність була удвічі більшою, ніж у селян [15, с.56].

Маючи інші мотиви, поміщик-філософ М.М. Неплюєв заснував Воздвиженське трудове братство в Глухівському повіті, яке досягло відчутних успіхів як в господарській діяльності, так і у практичному впровадженні в життя ідей християнства. В товаристві застосовувалась колективна праця, були усупільнені засоби виробництва та споживання продуктів. При ньому працювали дві сільськогосподарські та початкова школи, лікарні, церква, крамниця та інші заклади. У розпорядженні братства було понад 16 тис. дес. землі. Товариством закладено 75 дес. садів з переробкою фруктів, засаджено соснами 1350 дес. піщаних пустирів, розпочав роботу лісопильний, кінний заводи та племінні розплідники, створено насінневе господарство, вдвічі збільшено виробництво спирту на виноробному заводі, збудовано три корівники на 500 голів худоби, 6 гуртожитків для 400 нових членів братства. Щорічні прибутки братства напередодні Першої світової війни становили 112 тис.крб. Отже, на Чернігівщині завдог до більшовицької влади існувала комуна, що збільшувала обсяги виробництва, піднімала рівень агрокультури та загальний рівень життя колективу [16, арк.20; 5, с.15,18]. Більшовики не були піонерами у цій справі.

У січні 1918 р. більшовицька влада здійснювала конфіскацію поміщицьких маєтків, намагаючись створити на їх місці культурні колективні господарства, як це передбачалось Декретом про землю (жовтень 1917 р.) і, особливо, законом

"Про соціалізацію землі" (від 27 січня 1918 р.) У Чернігівській губернії було створено дві артіль і комуну в с.Вертіївка Ніжинського повіту, Суразьку і Великоберезовську комуну та Іванівську артіль Новгород-Сіверського повіту, Попеньківську артіль Остерського, Іченську - Борзенського повіту, артіль с.Морозівка Кролевецького повіту.

Колективні господарства, створені в кінці 1917 - на початку 1918 року, були поодинокими і не встигли розгорнути діяльність. Частина з них створювалася з ініціативи поміщиків та орендарів з метою врятування маєтку від розподілу між селянами. Так, під прикриттям створеної безземельними бідняками "Бовинської трудової артілі" (х. Бовин біля Ічні) колишній орендар маєтку Маслов викупив землю у господаря, а після приходу до влади гетьмана Скоропадського оголосив ліквідацію колективного господарства [17, арк.79-80]. У величезній більшості селянство вимагало надання землі в індивідуальне користування, як і було їм обіцяно у Декреті про землю, який було прийнято з тактичних міркувань з метою отримання більшовицьким режимом соціальної опори серед найчисельнішої категорії населення.

Усуспільнення праці в сільському господарстві було невід'ємною стороною аграрної політики більшовиків, які в черговий раз прийшли до влади на Чернігівщині на початку 1919 р. Це засвідчило "Положення про соціалістичне землевпорядкування і про заходи переходу до соціалістичного землеробства", прийняте ВУЦВК 26 травня 1919 р. Приватна власність на землю скасовувалася, а найголовнішим завданням земельної політики проголошувався не розподіл землі в індивідуальне користування, а перехід до колективного господарювання, тобто до радгоспів та колгоспів. Перший з'їзд рад Чернігівщини, який відбувся в квітні 1919 р., підтримав цей курс рішенням про створення 4-5 радгоспів у кожному повіті на землях колишніх поміщицьких маєтків [18, арк.89]. На відміну від Наркомзему, губерньський земельний відділ надавав колгоспам не лише поміщицькі, а й селянські землі. У більшовицькій пресі постійно пропагувалося, що справедливо розділити землю між селянами неможливо, оскільки її в губернії мало, а через нестачу у бідняків тягла та реманенту земля рано чи пізно опиниться у багатіїв. Вихід, наголошувалося, єдиний - створення комун. Але часто безмістовний характер агітації, її відірваність від реального становища підірвали саму ідею переходу до колективного господарювання.

Завідувач губземвідділу С. Данилов доповідав про створення у 1919 р. у Чернігівській губернії 42 радгоспів на 14 тис. дес. землі. Крім цього, 3931 дес. землі займали радгоспівські сади, 525 дес. - городи, близько 200 дес. - дослідні поля. Таким чином, радгоспи на Чернігівщині в першій половині 1919 р. зайняли близько 5,7 % площ поміщицьких земель [19, арк.29,31; 18, арк.422]. На 1 липня 1919 р. земля була відведена також 87 колгоспам, загальна площа яких становила 10 209 дес. орної землі, або 3 % земель колишніх поміщиків [20, с.18-19]. Отже, радянські та колективні господарства зайняли в першій половині 1919 р. менше 9 % поміщицьких земель.

Проте заходи по відведенню навіть незначної кількості земель радгоспам стикалися з опором населення. Найбільший спротив чинило селянство Чернігівського повіту, де земельні органи влади спланували створити 9 радгоспів [19, арк.5]. Селянську протидію такій політиці очолювали ревкоми, комбідні, виконкоми рад селянських депутатів, які покликані були стати опорою більшовицької влади на селі. У відповідь на намагання створити радгосп у колишньому маєтку Товстоліса с. Кувечичі селяни розтягли з господарства все, що могли, випасали худобу в саду, ламали паркани, дерева і т.п. [21, арк.41,55,129]. В с. Смолегівка ревком виступив проти радгоспу - у квітні всі землі поміщика Щелканцева були зорані та засіяні селянами, економію пограбували. [22, арк.47-48,111,442]. Подібних прикладів можна навести безліч. Селянство сприймало створення радгоспів як відновлення поміщицького землеволодіння та панщини. Вимоги селян підтримували червоноармійці, що поверталися з фронту.

Особливість колгоспного будівництва 1919 р. полягала в тому, що колгоспи створювались не шляхом усупільнення землі та знарядь праці індивідуальних селянських господарств, а на базі поміщицьких маєтків та їх інвентарю. Але навіть такі пільгові умови не спонукали селян об'єднуватись у колгоспи [20, с.19]. Випадки примусового утворення комун у травні 1919 р. у Стародубському та Кролевецькому повітах стали предметом спеціального засідання колегії губземвідділу [23, с.193-194]. У першій половині 1919 р. у Кролевецькому повіті було створено 25 колективних господарств [24, арк.2-4]. Логічно, що тут спостерігався найбільший спротив колгоспному будівництву з боку селянства, озлоблення проти комун висловлювали делегати повітового з'їзду рад у травні 1919 р. [25, арк.7,13] В анкеті реєстрації Синявської артїлі Сосницького, Биринської артїлі Новгород-Сіверського повіту та інших вказувалося на ворожість до них місцевого селянства [26, арк.18,120].

Телеграмою В. Леніна та С. Середи від 9 квітня 1919 р. засуджувалася практика примусового вилучення наданих селянам площ для організації радгоспів, комун та інших колективних об'єднань. Губземвідділ дивно прореагував на цю телеграму: було наказано вилучити з розподілу хутірські, відрубні та інші господарства, в яких застосовувалася багатопільна система, перетворивши їх у колгоспи з правом членства в них колишніх власників [27, арк.8]. Як бачимо, від закону до його реалізації дистанція великої довжини. Крім того, в першій половині 1919 р. місцевим органам влади було властиве намагання перетворити різні товариства, кооперативи, артїлі у комуни, які відрізнялись найбільшим ступенем усупільнення засобів виробництва і споживання [20, с.19].

Реакція селян була протилежною: сільська рада с. Ольшаного Сосницького повіту оголосила перехід земель до радгоспу незаконним, оскільки маєток селяни поділили вже у 1918 р. А згодом озброєний загін селян напав на радгосп, викрав 14 коней, 27 тис. руб., в інструктора, який перебував у відрядженні, відібрали всю документацію та 5,5 тис. руб. [28, арк.52,82-83]. Пограбування радгоспів чинили й червоноармійські загони, підтвердженням чого є велика кількість документів. Таким чином, селянство Чернігівщини було одностайним у своїй неприязні до самої ідеї усупільнення виробництва в сільському господарстві, вимагали негайного розподілу всіх поміщицьких земель.

Однак основна частина колгоспів та радгоспів зберігала свої землі, незважаючи на неспроможність їх обробити через нестачу робочої худоби, реманенту, продовольства та фуражу. Так, у Городнянському повіті у першому півріччі 1919 р. з 4-х радгоспів діяв лише один (с. Пересаж). Інші не змогли засіяти поля власними силами, тому віддавали їх в оренду селянам навколишніх сіл [29, арк.19-20,48]. З точки зору селянина, ситуація практично не змінилась: раніше на вкрай не вигідних умовах він орендував землю у поміщика, тепер так само - у радгоспу. Окрім реманенту, тягла та насіння, радгоспам катастрофічно не вистачало робочої сили. Завідувач Нехаєвського радгоспу Сосницького повіту А. Тосенко повідомляв, що роботи в господарстві були призупинені, робітники маєтку вимагали неймовірної зарплати, а селяни сусідніх сіл боялися прийти через погрози нехаївців [30, арк.92,124]. Така ж ситуація склалась і в радгоспі Пересаж Городнянського повіту [31, арк.64,229].

Центральні органи радянської влади намагались вирішити питання шляхом сталої оплати праці. Наркомзем УСРР встановив оплату влітку 540 руб. на місяць та надбавку за позаурочні роботи (робочий день тривав 11 годин) - 140 руб., в зимовий час - 400 руб. та право отримувати продовольчий пайок за твердими цінами. Але встановленої зарплати багатодітній родині не вистачало навіть для оплати вартості продовольчого пайка [32, с.22]. В цей же час ринкові ціни на робочі руки в середньому по губернії становили 164 руб. в день косарю та 82 руб. жінці на збиранні сінокосів. При цьому протягом травня - липня ціни на робочу силу зросли втричі, а у порівнянні з минулим роком - у 4-5 разів [20, с.22]. У такій ситуації селянство не було зацікавлене працювати у радгоспах, хоч їм подекуди дозволили

тримати власне господарство [31, арк.209]. Посади завідувачів маєтків та їх помічників нерідко займали випадкові люди. Некваліфіковане керівництво, а головне зловживання були типовим явищем (в радгоспі Кувечичі Чернігівського повіту, Пересаж - Городнянського, Рихли - Кролевецького та ін.)

Становище колгоспів було не кращим. Колективні господарства у 1919 р. склалися в основному з безземельних та малоземельних селян, які розраховували на державну допомогу, не маючи ні тягла, ні реманенту у пограбованих поміщицьких економіях. На один колгосп пересічно припадало 77 їдців, з них 46 - працездатних, непрацездатні члени колгоспів становили близько 40 % колективів [підраховано за: 20, с.18-19]. За середніми величинами приховувалися економічні та політичні контрасти. Приміром, зразкова комуна "III інтернаціоналу" Новгород-Сіверського повіту, організована солдатськими вдовами, нараховувала 113 їдців, з них 61 працездатний, в т.ч. лише 5 чоловіків [33, арк.2], а Новгород-Сіверська релігійна чернецька община та садова артіль с. Бігач Седнівської волості Чернігівського повіту склалися із заможних селян та колишніх орендарів [34, арк.21; 35, арк.22]. Земвідділи припинили діяльність останніх, однак нерідко багатіям вдавалося прилучитися до садових та городніх артіль, щоб отримати державні пільги та уникнути продрозкладки. В. Качинський характеризував подібні дії як "захисний колективізм", тобто засіб підстраховки заможних селян від розселення [36, с.65].

Надлишки продукції колгоспи повинні були здавати державі. Проте, незважаючи на державну матеріальну допомогу (2,5 млн. руб. в першому півріччі 1919 р.) [20, с.19], більшість з них не могла задовольнити навіть власні потреби у продуктах, і після збирання врожаю господарства намагалися саморозпуститись. Цьому протидіяв губземвідділ.

За даними урядової інспекційної комісії, кількість колективних господарств на Чернігівщині була найбільшою порівняно з іншими губерніями України, але вони виявилися нежиттєздатними. Артіль були міцнішими і стабільнішими, ніж комуни. Це насамперед пояснювалось різним соціальним складом колективів: у комуни об'єднувались лише бідняки та прийшли неземлеробське населення, а в артілі, товариства та виробничі кооперативи йшли й середняки. Ці господарства менше залежали від державної допомоги. Нестабільність комун, крім примусовості, спричинялась також впливом психологічного фактора - незвичкою до спільного побуту. Тому комуни інколи розпадались і за таких тривіальних мотивів, як "сварка баб" чи "приготування яєчнї головою комуни потайки від інших членів" [37, арк.62-63]. Один з лідерів лівих українських есерів В. Блакитний у 1919 р. слушно зазначив, що комуна як форма колективного господарства не мала в Україні відповідного ґрунту, оскільки, на відміну від російських губерній, тут переважала не общинна, а подвірна форма землекористування. Натомість він вважав перехідною формою до соціалістичного господарства кооперативні пайові господарства [38, арк.2-3]. Досвід 1919 р. переконав, що різкий "стрибок у соціалізм" селянина через комуни виявився передчасним.

Слабкість матеріально-технічної бази, нестача робочих рук, спеціалістів були вагомими причинами невдач соціалістичного будівництва в сільському господарстві. Однак чи не найсерйознішою проблемою була психологічна неготовність суспільства до ідеї колективного ведення господарства. Сама влада вкладала в цю ідею в основному фіскальні мотиви - бажання найлегшим способом нагодувати населення міст та промислових центрів. Селянство після століть нещадної експлуатації сприймало навіть невеличкі культурні господарства як намагання повернутися до кріпосного права за умови державної власності на землю.

Наступ денікінців на Чернігівщину в серпні 1919 р. і відступ радянських військ спричинили повний розвал радгоспів і колгоспів. Частинами Червоної Армії були реквізовані коні, молочна та робоча худоба забита на харчування, а хлібопродукти та фураж були вилучені опродкомом 12-ої армії [18, арк.422; 19, арк.29]. Реквізиції проводилися без письмових документів, які часто заміняла

зброю. Так, у Березні частини Червоного козацтва забрали коней, вози та зброю Глібовського радгоспу, пред'явивши документ у вигляді револьвера [21, арк.131; 27, арк.42]. Інші радгоспи Чернігівського повіту в селах Довжик, Білоцерківка, Кувечичі, Шибєринівка, Левоньки були розгромлені радянськими військовими частинами. Керівники радгоспів тікали ще при наближенні військових частин, прихоплюючи худобу та збіжжя [19, арк.5]. У Воздвиженській комуні Глухівського повіту (колишнє Воздвиженське трудове братство) радянські війська забрали сотні голів худоби, всі засоби пересування та інвентар, десятки тисяч пудів продовольства та фуражу [39, арк.8].

Усе, що залишилося після радянських ревізій, дограбували денікінці. Члени багатотраждальної Бовинської трудової артілі Борзнянського повіту, крім цього, відчули на собі денікінські нагаї. А колишній орендар Бовинського хутора Маслов, який вмів пристосовуватися як до радянської влади, так і до гетьманської, знайшов спільну мову і з денікінцями, забравши собі техніку, начиння будинків, худобу [17, арк.80-82]. Не стояло остеронь і місцеве населення. Так, Димерсько-Березинський та Жердовський радгоспи Остерського повіту були повністю пограбовані, а потім знищені селянами [40, арк.53]. Отже, в результаті зміни влади була остаточно знищена навіть слабка матеріально-технічна база радянських господарств.

Більшовицьке керівництво переглянуло аграрну політику в Україні, визнавши, що поразка радянської влади у 1919 р. спричинилася помилками в ній. В резолюції "Про радянську владу на Україні", прийнятій VIII конференцією РКП(б), вказувалося, що радянські і колективні господарства слід створювати, лише зважаючи на інтереси селянства. Закон Всеукрревкому "Про землю" (від 5 лютого 1920 р.) зобов'язував землі радгоспів передати в користування безземельних та малоземельних селян, крім тих, що за їх згодою залишались у вигляді показових господарств. Після цього більшість радгоспів Чернігівщини була ліквідована з наступним розподілом серед селянства, площа інших скорочувалася нерідко до абсурдних розмірів - 8-9 дес. землі.

Досить часто губземвідділ та повітові земельні відділи залишали землі під культрадгоспи попри спротив селянства, яке продовжувало боротьбу шляхом крадіжок та потрав [25, арк.36,47]. Так, у березні - квітні 1920 р. Димеро-Березинське господарство Остерського повіту (45 дес.) зазнавало мало не щоденних пограбувань: було викрадено 4 плуги, колеса, двері, упряж, діжки, відра і т.п. [41, арк.54]. Отже, місцеві органи влади діяли всупереч радянському аграрному законодавству. В результаті на кінець 1920 р. залишилося 33 радянські господарства, площа яких (3928 дес.) скоротилася на 72 % порівняно з 1919 р. [19, арк.45; 44, арк.4]. Однак культрадгоспи були у жалюгідному стані, використовувалась навіть праця дезертирів та ув'язнених будинку примусових робіт.

Питання колгоспного будівництва в законі Всеукрревкому "Про землю" було обійдене, телеграфно рекомендувалося створювати колгоспи лише у формі трудових товариств, а не комун. Отже, термін "комуна" вилучався з офіційного лексикону, оскільки викликав відразу більшості населення.

Дії Городнянського повітземвідділу були радикальними: ліквідовано 12 артілей та 1 комуна. Рішення мотивувалось тим, що "члени цих колективів належали, головним чином, до неземлеробського елементу, не були проникнуті духом колективізму та об'єднались не через моральний потяг один до одного, а переслідуючи матеріальні вигоди" [42, арк.57]. Була ліквідована I Новгород-Сіверська трудова артіль на колишніх землях поміщика Жадкевича, оскільки наслідком її діяльності стало "захарашення культурної ділянки та відразливий приклад для оточуючого населення" [26, арк.116-117]. Волосні земельні відділи теж нерідко захищали інтереси місцевого населення, завжди готового переділити між собою колгоспні землі, як у випадку із згадуваною вже Бовинською трудовою артіллю, що занедбала господарство. Артіль складалась переважно з міських

ремісників та торговців, які, за словами селян, не вміли прив'язати борону до коня. Члени артїлі скаржилися, що найкращі землі забрали завідувач волземвідділу та спритний Маслов. Губземвідділ став на бік колгоспу, виділивши йому на початку 1921 р. весь хутір площею 120 дес. землі [17, арк.79-82].

На кінець 1920 р. в губернії існували 3 комуні та 16 товариств спільного обробітку землі [19, арк.45]. В їхньому користуванні залишилося 2632 дес. землі, що на 74 % менше, ніж у 1919 р. [20, с.18-19; 19, арк.45]. Висновок про становище колективних господарств можна зробити словами самого керівника більшовицької партії В.І. Леніна наприкінці 1920 р.: "Я знаю, що колгоспи ще настільки не налагоджені, в такому жалюгідному стані, що вони виправдовують назву богаділень" [43, с.180].

Чи не єдиним господарством, що могло забезпечити велику кількість їдців та віддати частину продукції державі, було Воздвиженське братство. В комуну воно було переіменоване у 1919 р., зберігши релігійний уклад життя, під контролем рідних сестер засновника братства Марії Уманець та Ольги Неплюєвої. Керувала комуну виборна рада, а найважливіші питання вирішувались загальними зборами. При наступі А. Денікіна господарство було пограбоване, але за допомогою губземвідділу пододало чергову руйнацію. В 1920 р. коммуна нараховувала більш як 600 їдців на 1000 дес. землі, продовжувала опікуватися трьома школами, успішно виконала розкладку, допомагала сусіднім селянам [44, с.2]. Таким чином, пройшовши через реквізиції періоду Першої світової війни, набіги партизанських загонів 1918 р., погроми при наступі денікінців, Воздвиженське братство продовжувало свою господарську діяльність, щоразу відновлюючись. М. Неплюєв, а пізніше його сестри змогли значно підняти рівень свідомості селянства, намагались виховувати його на високих ідеалах, що не могло не відобразитись на результатах господарської діяльності.

Колективні та радянські господарства, які у підсумку склали невелику питому вагу в губернії, не стали зразком соціалістичного ведення господарства; навпаки, на наш погляд, вони повинні були відігравати першочергову кон'юнктурну роль - забезпечувати державу продовольством, а тому насаджування ідеї усупільнення праці привело до втрати більшовиками влади в Україні та зокрема на Чернігівщині наприкінці 1919 р. В умовах знижених продуктивних сил, без допомоги держави сільському господарству (навіпаки, держава з сільського господарства витискувала засоби до виживання) утопічні комуністичні гасла та форми колективного землекористування не зустріли підтримки селянства. Проте більшовицька партія винесла урок з попередньої поразки і тактично змушена була піти назустріч селянським вимогам, повертаючись до есерівської програми соціалізації землі, яка була закладена ще в Декреті про землю 1917 р. Таким чином, радянській владі не вдалося підтримати відносно високу культуру поміщицьких маєтків за допомогою усупільнення праці, і партійне керівництво змушене було тимчасово відмовитись від своїх доктринальних ідей.

1. Ганжа І.Х. Перші колективні господарства на Україні. (1917 - 1920 рр). - К.: Вид-во АН УРСР, 1960. - 152 с.
2. Головач Ф.В. З історії радгоспного будівництва в Українській РСР (жовтень 1917 р.- червень 1921 р.) - К.,1982. - 135 с.
3. Зеленин І.Е. Совхозы в первое десятилетие Советской власти 1917 - 1927гг. - М., 1972. - 392 с.
4. Чмыга А.Ф. Колхозное движение на Украине 1917 - 1929. Очерк истории. - М.: Изд-во МГУ, 1974. - 320 с.
5. Хміль І.В. Під гаслом комуні (аграрна політика РКП (б) у 1919 році / НАН Укр., Ін-т історії Укр. - К., 2002. - 90 с.
6. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 - 1928 рр). - К.: Основа, 1996. - 396 с.
7. Малик Я.Й. Впровадження радянського режиму в українському селі (1919 - 1920 рр.) , НАН Укр. - Львів: ЛДУ, 1996. - 268 с.

8. Россия. 1913 год. Статистико-документальный справочник. - СПб., 1995.
9. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.5. - Спр. 1а.
10. Бар Г. Эволюция землевладения Черниговщины // Бюллетень Губстатбюро. - 1923. - №3-6. - С.5 - 15.
11. Королев А. Полевая продукция Черниговщины // Бюллетень Губстатбюро. - 1923. - № 1-2. - С.5-12.
12. Иренин А.М. Черниговщина. История, естественное и экономическое описание края. - Чернигов: Изд-во Совета кооп. съездов Чернигов.губ., 1919.-156 с.
13. Костров Н. Состояние крестьянского сельского хозяйства Черниговской губернии в 1921 г. // Бюллетень Губстатбюро. - 1922. - №1.- С.1- 6.
14. Чаянов А. Краткий курс кооперации. - М., Центральное Товарищество "Кооперативное издательство", 1925. - 80 с.
15. Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине: В 2-х выпусках. Вып. 1. Уравнительный раздел земли. - Х.: Держ. вид-во України, 1922. - 106 с.
16. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 568.
17. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 561.
18. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 1.
19. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 43.
20. Вестник Черниговского губернского земельного отдела.-1919. - №15-16.
21. ДАЧО. - Ф.Р-507. - Оп.1. - Спр. 74.
22. ДАЧО. - Ф.Р-507. - Оп.1. - Спр. 31.
23. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 - серпень 1919).36. док. і матеріалів. - К.: Вид-во АН УРСР, 1962.- 764 с.
24. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 559.
25. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 1061.
26. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 570.
27. ДАЧО. - Ф.Р-507. - Оп.1. - Спр. 2.
28. ДАЧО. - Ф.Р-506. - Оп.1. - Спр. 19.
29. ДАЧО. - Ф.Р-504. - Оп.4. - Спр. 3.
30. ДАЧО. - Ф.Р-506. - Оп.1. - Спр. 28.
31. ДАЧО. - Ф.Р-504. - Оп.1. - Спр. 26.
32. Вестник Черниговского губернского земельного отдела.-1919. - № 9-10
33. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 593.
34. ДАЧО. - Ф.Р- 4563. - Оп.3. - Спр. 5.
35. ДАЧО. - Ф.Р-507. - Оп.1. - Спр. 92.
36. Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине: В 2-х выпусках. Вып. 2. Обобществление сельского хозяйства. - Х.: Госиздат. Украины, 1923. - 110 с.
37. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.21.
38. ЦДАГО України. - Ф.43. - Оп.1. - Спр.40.
39. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 38.
40. ДАЧО. - Ф.Р-505. - Оп.1. - Спр. 35.
41. ДАЧО. - Ф.Р-503. - Оп.1. - Спр. 600.
42. ДАЧО. - Ф.Р-504. - Оп.1. - Спр. 13.
43. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. - Т.42. Ноябрь 1920 - март 1921 гг. - М.: Госполитиздат, 1963. - 606 с.
44. Селянська правда. - 1921. - 19 лютого.

В статье рассмотрены первые попытки коллективизации сельскохозяйственного производства в Черниговской губернии. Цель исследования обусловила системный анализ широкого круга источников, прежде всего архивных документов. Сделано вывод о том, что попытки большевиков в 1917 - 1921 годах массово внедрить коллективные формы хозяйствования вызвали сопротивление крестьянства.

First steps of collectivization of agricultural industry in Chernihiv province are viewed in the article. The objective of the research put conditioned the historical sources systematic analyses of wide range, especially archives documents. The conclusion was drawn that in 1917 - 1921 years Bolsheviks' steps to introduce mass collective forms of managing were resulting in peasants' opposition.